

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

HELENA RUOTSALA

Vardagliga gränspraktiker

Att synliggöra eller osynliggöra gränser i Tornedalen?

Det transnationella vardagslivet i Torneå–Haparanda har varit mitt tema nu i några år. Denna artikel baserar sig på mitt föredrag vid Svenska Litteratursällskapets seminarium om gränser i maj 2017. Artikeln handlar om vardagliga gränspraktiker bland gränsmänniskor eller regionauter, som jag hellre kallar ortsborna här. Hur synliggörs eller osynliggörs gränserna i Tornedalen och hur påverkar dessa människornas vardagsliv? Det finns vissa gränser, som stänger ute, kringskär möjligheter och snedvrider perspektiven medan vissa är tillåtande och skapar möjligheter till möten – som det sägs i seminariekallelsen. Med en regionaut syftar jag på – så som mina svenska kolleger, som har forskat kring Öresundsregionen, också definierar ordet – en människa, som bor vid gränsen och utvecklar sina kunskaper genom att dra nytta av gränsens båda sidor. Begreppet regionaut betyder att personen lärt sig utnyttja sin region på olika sätt. (O'Dell 2003:31; 2010:45.) En regionaut kan vara pendlare, turist, shoppingturist, skolelev, studerande, löntagare osv. Regional identitet och integration ligger regionauten nära, men fenomenen utgör inte samma sak. Man kan även vara en regionaut utan att veta det!

I Lappland, där jag har vuxit upp, har människorna fått veta och känna vad gränsen innebär och vilken betydelse den har. Gränsen var en resurs, inte ett hinder. Det är kanske en orsak till att jag valt att forska om det transnationella

vardagslivet i tvillingstaden Torneå–Haparanda. Gränsens märkesår, som firades 2009, var inte orsaken till mitt val, utan snarare olika kulturella och ekonomiska processer, med ibland svindlande snabba effekter. En annan orsak – dock av mindre vikt – till varför jag valde att forska just kring det transnationella vardagslivet i tvillingstaden var den tid som jag tillbringade som gästforskare i Basel i Schweiz. Jag bodde då i Alsace, som liknar just detta cross-border-område i Tornedalen. Båda i Alsace och i Tornedalen har människorna fått betala ett högt pris för de nationella gränsdragningarna och gränsens betydelse är stor i vardagslivet.

Mitt tidsperspektiv har fokus på nutiden, eller tiden efter 1995, då Sverige och Finland blev medlemmar i Europeiska unionen. Den tidigare historien har också en viktig roll, eftersom människor bär historien med sig, vilket också tydligt kommit fram i mitt fältarbete, både i intervjuerna, i samtal och på andra forum, däribland sociala medier. I politikernas och tjänstemännens drömmar och på stadsplanerarnas skrivbord finns den framtida visionen om en gemensam stadskärna med flera samordnade funktioner. (Löfgren 2008:1.) En del anser att det handlar om en utopi medan andra ser ett gemensamt centrum som en styrbar utveckling och en realistisk målsättning. För somliga är det ren och skär dystopi, vilket bland annat tydligt framkom vid flertalet demonstrationer under hösten 2015, då ”Stäng gränserna” -demonstra-

tionen symboliskt stängde Granngatan. Det var efter sommaren 2015, som fört stora flykting-skaror – över Torneå även till Finland.

Skillnaden mellan mina fältarbeten och hösten 2015, som kallats ”flyktingkrisen” i Finland, var enorm. Jag började forska om transnationalismen i det gränslösa Tornedalen, men hösten 2015 och följande vinter var allt annat än gränslös. Vid den tornedalska gränsen, alltså en inre gräns inom EU, kontrollerades nu människors identitet och ärende vid gränspassagera. Den gränskontroll som kunde bevittnas där på hösten fram till februari 2016 – och senare vid Öresund – står i bjärt kontrast till den nordiska gränsfrihet som vi – och i synnerhet människorna i Tornedalen – har blivit vana vid. Den kallas ju för världens fredligaste gräns. Gränsen i Tornedalen har existerat i över 200 år, men området har så gott som hela tiden, frånsett krigen, upplevts mer eller mindre enhetligt av befolkningen, också i praktiken. Olika makthavare har gjort försök till att stänga gränsen, t ex då Finland löd under Ryssland. Befolkningen hade redan då sina egna metoder för att kringgå gränsen och gränshindren. Före 1972 ledde befolkningens behov att korsa den finsk-svenska gränsen till exempel till användningen av olika gränspass och gränshandelskort. (Lähteenmäki 2004:30–31.)

Stort fokus låg hösten 2015 på Torneå och Haparanda, denna gång kanske litet överraskande på grund av den stora flyktingvägen över EU:s inre gränser och den flyktingluss som finska staten satte upp i en tom och central skolbyggnad i Torneå. Städerna har också tidigare stått i fokus under första och andra världskriget, då bland annat krigsfångar och -invalidier utväxlades vid gränsen och smugglare, spioner och diverse afärsmän sökte sig dit. (Teerijoki 2010:144–145.) Många människor, idéer och varor har passerat gränsen, också smugglats, och alla har de haft en betydelse för regionen. Under andra världskriget reste många krigsbarn (drygt 70 000) över gränsen till Sverige. Ofta glömmes man bort att Sverige faktiskt mottog 60 000 människor som evakuerades från finska Lappland hösten 1944. (Kuusisto-Arponen 2008:169,180; Runt-

ti 1994,87.) Våren därefter återvände de till det till stora delar nedbrända Lappland. En del hade tillbringat vintern hos släktingar och vänner, i synnerhet de från Tornedalen. För dem var gränsen en räddning, men för fientliga trupper var gränsen ett hinder att gå över. Det som var viktigt var att de kontakter och nätverk som skapades under evakueringen kunde utnyttjas senare under freden, inom smuglingen eller i andra syften. Smuggling, lokalt på finska joppaus, har överallt i gränstrakter varit viktig och spelade en viktig roll också för återhämtningen i finska Lappland efter kriget. Smuglingen har varit så betydande att den också är en viktig del av gränsbefolkningens kulturarv. Smuglingen förtäljer sin egen historia om den gränslösa gränsen, där också befolkningens uppfattning om vad som var kriminellt och inte, skilde sig från lagens och myndigheternas tolkning. Vid den tiden var gränsen också en ekonomisk gräns. (Ruotsala 2009, 38-40; Lapin liitto 2008:passim.)

Jag ämnar inte återge någon noggrann historisk bakgrund för området. Den drygt 200 år gamla politiska gränsen är inte identisk med den kulturella och språkliga gränsen, även om mycket har hänt efter gränsdragningen och freden i Fredrikshamn 1809. Tornedalen var både kulturellt och geografiskt en relativt homogen region där man talade ett gemensamt språk, många tillhörde samma religiösa väckelserörelse, laestadianismen, och man livnärde sig på likartade sätt. Även många drag i den materiella kulturen talar om en långvarig gemensam historia med intima kontakter. Min professor Ilmar Talve, som själv har flytt från Estland till Sverige och studerat i Stockholm innan han kom till Åbo för sin professur, har undersökt finska kulturområden och enligt honom bildade Tornedalen tydligt en unik region som skilde sig från övriga delar av norra Finland. Den finska sidan fick många uppfinningar och föremål från Sverige. (Talve 1979,407.)

Torne älv, som högre upp fortsätter som Muonio älv, förenade och fungerade som en gemensam nämnare för regionen, på både den finska och den svenska sidan. Älven erbjöd en transportled, som forslade folk, idéer och handelsvaror. Grän-

sen i Tornedalen har varit mycket fri förutom under krigstiderna, då man har eller åtminstone försökt kontrollera de människor som rört sig över gränsen. Under första världskriget kunde man t.ex. i Haparandabladet läsa att relationerna vid gränsen har varit mycket ansträngda och svåra redan en tid, och sedermera bröt man de sista telefonledningarna och förbjöd posten att gå över gränsen. Sen stoppade man gränstrafiken och Haparandabladet anger att orsaken kanske var en rysk gendarm, som inte fick komma i uniform till Haparanda. Lokalbefolkningen kunde fortfarande röra sig över gränsen fast man ville förstärka kontrollen. Också den stränga censuren var vardag på den finska sidan. (se ex. Teerijoki 2007:546–549.)

Gränserfarenheter

Min forskning fokuserar på den vardagliga transnationalismen i tvillingstaden Torneå–Haparanda och dess närområden. Tornedalens läge har erbjudit en ypperlig möjlighet att undersöka det globala samhällets processer såsom transnationalitet och mobilitet liksom också platsens, gränsens och identitetens roller och betydelser. Det kan konstateras att befolkningen på något sätt har levt ett transnationellt liv allt sedan gränsen drogs genom Tornedalen år 1809. Med transnationalism avser jag här helt kort olika nätverk som genom interaktion, beroendeskap och relationer har bildats över den nationella gränsen mellan individer, familjer, släkter, etniska grupper, företag eller politiska rörelser. (Vertovec 2009, 10.) Mångfalden och det kulturella intar en central roll i denna transnationalism, vilket tydligt kommer fram i mitt fältarbete och i mina intervjuer.

I min forskning har jag koncentrerat mig på den kulturella dimensionen, som återspeglas i vardagliga seder och i de transnationella processernas symboliska manifestationer. Jag har bland annat frågat vad som är gränsens, platsens och den lokala karaktärens betydelse i nutid? Vad innebär transnationalismen i vardagslivet och hur tar den sig uttryck? Hur skapas kontakter och relationer? Jag har varit intresserad av vardagliga gränspraktiker och i synnerhet på mikro-

nivån, även om också gränspraktiker på makronivån har betydelser för gränsmänniskor. Dessa frågeställningar har varit utmaningarna i mitt fältarbete.

Min avsikt var att få fram olika röster och erfarenheter, vad som är speciellt för detta område är just att det kan kännetecknas som multivocalt och multilokalt. Jag har intervjuat drygt 60 människor från Torneå och Haparanda; av olika åldrar, gender, yrke, språk osv. Några är specialister, som politiker, men huvudsakligen ville jag intervjuva människor om deras vardagsliv, dvs. olika regionauterfarenheter. Jag har fått många olika berättelser, hört olika erfarenheter, på svenska, finska eller på meänkieli. De är olika, men de är också kännetecknande för området. Med multilokal menar jag att det finns ett nätverk som är format av människornas olika vardagliga miljöer och platser i vilka man vistas, och som man pendlar emellan – tjänster, hobbies, erfarenheter osv som hör till det. Multilokalitet är idag en aktuell och global företeelse som studeras i forskningen av t.ex mobila människor, som bor i ett nätverk av många platser, som ett sätt att leva. Det är både ett levnadssätt och en strategi för nutidens mobila människa, sådana som man träffar t.ex. just i Tornedalen. Multilokaliteten, de olika platserna och den genomsyrande mobiliteten och nätverken kan också åstadkomma att det föds nya lokala identiteter och samhälleliga roller. Man kan ha många olika (lokala) identiteter: en från födelseorten, en annan på arbetsplatsen eller vid fritidsstugan osv. (Marcus 1986:165–170; Rolshoven 2007:22–25; Rolshoven 2008:22–23.)

När Finland och Sverige – eller Finland som en del av Ryssland – blev olika nationer, började båda staterna bygga och visa sina symboler vid gränsen. Bordering-processerna började. Naturligtvis uppfördes tullbyggnaderna, men sedan byggdes också en rysk-ortodox kyrka med sina symboler vid gränsen i Torneå och i Haparanda en mäktig järnvägstation, som blev färdig 1918. Efter att Finland blev självständig 1917 togs de ortodoxa symbolerna genast bort från kyrkan och den glömdes för många decennier. Först på 1960-talet byggdes den igen om till en ortodox kyrka.

Kontakterna över gränsen

Gör kontakterna gränsen synligare, kan man fråga. Efter 1809, trots försvenskningsspolitik och olika restriktioner, fortsatte tornedalingarnas kommunikation och umgänge med dem som hamnat på andra sidan gränsen. De gemensamma släktbanden och gamla vänskapsrelationer innebar att man upprätthöll livliga och mångsidiga kontakter över gränsen. Joppaus, alltså smuggling av diverse varor för husbehov eller till försäljning, har det berättats och skrivits om i olika sammanhang. (Se ex. Bladh & Kuvaja 2006:12–51.) Joppaus behövde gränsen och den synliggjorde gränsen. Lokalbefolkningen vägrade se den nya gränsen som en begränsning utan betonade istället den gemensamma historien och kulturen och det gemensamma språket, som en av informanterna på den svenska sidan uttryckte det: ”Och detta förstår ju folket, för här fanns ju ingen egentlig gräns. För att många hade en bror eller en syster på andra sidan. Umgänget var imponerande. Gränsen sågs ju inte som en gräns. Men vi har ju finska som modersmål – även om vi är riktiga rikssvenskar har vårt modersmål varit finska, visst. Det var i skolan som vi lärde oss svenska.”¹

I det stora hela har befolkningen vid gränsen haft – och har fortsättningsvis – olika strategier och man har agerat över gränsen på olika sätt under olika tidsperioder. Det finns även en grupp människor som skulle kunna kallas ”gränsflyttare”. Äktenskap över riksgränsen, olika former av laglig och olaglig handel samt förvärvsarbete på andra sidan gränsen kan ses som belägg för transnationella förehavanden som försiggått en längre tid. Finska kvinnor som gift sig till den svenska sidan har trots den stränga språkpolitiken bidragit till att bevara det finska språket.

Förutsättningar för transnationalism i vardagslivet

För några år sedan när jag precis hade kommit igång med min forskning höll jag ett föredrag om mitt projekt på en stadsforskningskongress.

Dagen innan hade vi varit på en premiär där en vision om tvillingstaden Hellinna eller Tall-sinki, alltså Helsingfors och Tallinn, offentliggjordes. (Mokka: 2009, passim.) När jag visade den långa listan av olika samarbetsprojekt och kontakter som städerna Torneå och Haparanda redan har var helsingforsforskarna förvånade. Att man kan gå i skola eller ha dagvård i ett annat land var helt obegripligt – nu har man också inom storhelsingforsområdet börjat tala om sådana möjligheter.

Den äldre historien, kulturen och språket som förenar Torne älvs båda stränder är en viktig förutsättning för att städernas och myndigheternas samarbete och visioner skall lyckas. Dagens livliga och mångsidiga samarbete och integration kan sägas ha börjat tack vare goda personliga kontakter och karismatiska personer, som Ragnar Lassinantti, lokal riksdagsledamot och sedermera landshövding. (Lassinantti 1979: 1-9.) Att skapa förtroende har haft en nyckelposition, vilket det har också i dag. Jouni Häkli (2009: 211-212) som har studerat projektet ”På gränsen – Rajalla” talar om ”förtroendets landskap”. När ett projekt har lyckats har man fortsatt. Om man som utomstående expert tittar på Torneås och Haparandas sammanlagda invånarantal på drygt 30 000 är det dock inte konstigt om man fylls av skepsis inför stora byggnadsplaner och Ikeas etablering på orten.

I takt med att invånarantalet i de båda städerna ökat och nya arbetsplatser uppstått, har den allmänna opinionen om samarbetet över nationgränsen blivit mer positiv. Resultatet, den nuvarande situationen med investeringar och enorma byggnadsplaner och visioner har inte skapats genom nationell regionalpolitik, utan genom lokala och individuella initiativ. Myndigheter och nationella politiker och statliga organ har kommit med i bilden långt senare. Man har inte bett om tillstånd från Helsingfors eller Stockholm. Lokala beslutsfattare har förstätt vilka möjligheter till exempel medlemskapet i EU har medfört här. En sådan vision är just projektet ”På Gränsen – Rajalla” som

¹ ”Ja sehän käsittää nämä kansatkin, sillä tämähän ei ollu silloin raja. Niin, koska monilla olit sisar veli toisela puolela, kanssakäyminen oli mahtavaa, että ei sitä piettykään rajana. (-) Mutta meilähän on suomen kieli äitinkieli, vaikka me olemme aivan riikinruottalaisia, mutta meidän äitinkieli on ollut suomi, joo. Että koulussa me opimme sen ruottin kiälen.” (TYKL/kk/ 2113, 12, man, född 1943, original på finska)

innebär en strävan mot ett gemensamt kärncentrum för båda städerna. Vi får se hur det blir och se om den stora gropan vid Victoria-torget kommer att ersättas av de tilltänkta byggnaderna och sportarenan, men idén att bygga över nationsgränsen är fascinerande. I Facebook finns en sida där en journalist har fotat gropan och platsen redan i tre års tid och han väntar på när byggningsarbetena skall börja. (Se: Facebook Tornio/Haaparanta Kuvat - Haparanda/Torneå Foton. <https://www.facebook.com/groups/1462441697391754/>) Vi kan undra om man på samma sätt kan göra gränsen osynlig, genom att bygga ett hotell som sträcker sig över gränsen. Fast turister anser å andra sidan att man borde göra gränsen mera synlig på torget, för att de ska kunna fotografera sig vid gränsen.

Att osynliggöra gränsen på vardagslivets nivå

Integration, ekonomiska processer och samarbetsvisioner kan se helt annorlunda ut på pappret jämfört med hur enstaka människor beter sig i sitt vardagsliv. Folk väljer sina bostättningsorter, arbetsplatser, skolor, studieplatser, var de går och handlar, går på restaurang, konsert eller var de har sina vänner och bekanta av olika, individuella, mänskliga och någon gång också slumpmässiga orsaker. Kärleken, inte minst, är en orsak till transnationalism i vardagslivet här. Det finns också många berättelser i dag om gränskärlek och äktenskap, och kärleken är också en viktig orsak att studera det andra språket.

Gränsen definierar fortfarande en betydande del av hela Tornedalens ekonomiska, sociala och kulturella relationer. Gränsen syns i människornas vardagsliv och dess betydelse finns i form av markör och bas för nationell tillhörighet. (Paasi & Prokkola 2010:28.) Gränsbornas transnationella vardagsliv kan – och bör – utforskas ur aktörernas synvinkel. Människorna här vid gränsen har lokal specialkännedom och specialkunskap och t.ex. att handla i gränsområdet är ett utmärkt exempel på den lokala ”gränskunskapen”. Man har vant sig vid

att nyttja båda ländernas utbud och skiftande valutakurser. Dessa regionauter använder sig av regional och lokal kunskap, som – bland annat – baserar sig på gränsens närhet och på den gemensamma historien, kulturen och språket inom en region som ligger på två olika nationalstaters område. Mobilitet, migration och transnationalism är inte nutida fenomen. Människor har verkat på liknande sätt även tidigare, de har levt ett transnationellt liv, fast man inte kallat det så. Den regionala dimensionen är alltid närvarande hos gränslandets människor. Hur de upplever den och utnyttjar gränsområdet beror på deras intresse och kunskaper, men är också beroende av gränsstaternas politiska system. (O’Dell 2010:49–50.) Enligt en multidisciplinär synvinkel fungerar gränser både som ett verktyg för att ordna socialt rum och som en del av den process, där platser och identiteter konstrueras och skapas. Erfarenheter och skildringar om gränser utgör en del av folkets och nationalstatens identitetsberättelse. (Massey 2003:73-74)

Tornedalsregionens särdrag förklarades av en informant med att gränsen gett dem välstånd i årtionden, i hundratals år: ”För oss har det ju varit mycket förmånligt att köpa en del varor i Sverige, alltid beroende på kronans kurs. Det är klart att man utnyttjat det.”²

Men idag är det också smaken och inte bara priset som har betydelse – människor handlar i det andra landet av exotiska och kulinariska skäl. De flesta tornedalingar jag mött har varit väldigt väl insatta i pris- och valutaskillnaderna mellan länderna. De visste vad som fanns och var det var förmånligast att handla. (Ruotsala 2010, 403-305.)

Några röster och identiteter

Jag har redan fått ta del av många gränsberättelser om olika erfarenheter av vardagslivets gränspraktiker under olika tider, t.ex. hur valutakurser har påverkat gränshandelns riktning. En ung student berättade att man inte mär-

² ”Että meillehän on ollu hyvin edullista ostaa monta tavaraa Ruotsista, aina riippuen kruunun kurssista. Että tietenkään semmosta on käytetty hyväksi.” (TYKL/kk/2094)

ker av gränsen alls om man passerar den flera gånger dagligen, vilket hon gjorde då hon gick i skola i det andra landet. Hon använde ordet diffus, ”gränsen är diffus” (raja on häilyvä). Dock var hennes identitet självklar för henne trots att hon var född i ett annat land.

Gränsens eller snarare transnationalismens inverkan är synlig bland annat i inredning, i klädval, på fritiden, i matkulturen osv. Det går inte att överskatta Ikeas inverkan på vår inredning. Den ideologiska utgångspunkten för Ikea är, enligt Ingvar Kamprad själv, att varorna ska stå för det typiskt svenska, eller Ikea-typiska. I sammanhanget kan det vara värt att fråga sig om och i vilken mån Ikea inverkat på eller förändrat heminredningen och det som uppfattas som typiskt svenskt, eller typiskt Ikea. Uppfattas Ikeas stil av andra, till exempel finländare och norrmän, som deras egen?

Det finns också andra typer av kulturell inverkan som är gränsöverskridande; nämnas kan till exempel musik, ungdomskultur och olika trender som kommit till Finland via Tornedalen. Svenska mode- och inredningsbloggar är ett konkret exempel.

Yngre människors erfarenheter och berättelser om gränsen har mer att göra med vardagliga rutiner när man rör sig i gränsområdet, medan de äldre generationernas erfarenheter under och efter krigstiden är viktiga och gränsens betydelse skapas i relation till de här erfarenheterna. Äldre finska gränsbor bodde under evakueringstiden eller som krigsbarn i Sverige och de minns smugglingsepoken och de varor som bara gick att få tag på via Sverige. (Prokkola 2005:177.) Detta påverkar och syns i människornas vardagsliv. För ungdomarna handlar det så mycket mer bara om att handla eller fika i ett annat land; köpa snus från Haparanda eller äta en hamburgare i Torneå – för att generalisera det hela.

En del av de personer som jag intervjuat pendlar över gränsen till sitt arbete, för att gå i skola

eller för att deras barns barnomsorg ligger på den andra sidan. Att handla eller att använda sig av olika tjänster i ett annat land, t.ex. att besöka ett bibliotek, studera på ett studieförbund, gå på konsert eller på bio – eller att utnyttja hälsotjänster - allt detta är naturligt här. Man tänker inte alls på att man så att säga är utomlands. Samtidigt finns det bland mina äldre informanter människor som inte alls eller bara i undantagsfall besöker grannlandet. Det finns också familjer vars besöksvanor helt förändrats efter att deras barn flyttat över gränsen och gift sig där. Kontaktnätet har genomgått en totalförändring. En svensk svärson eller svärdotter kan på ett effektivt sätt förändra svärföräldrarnas invanda rörelsemönster och även orsaka byte av kommunikativt språk.

Språket och gränsen

När man talar om Tornedalen, även om Torneå och Haparanda, får man inte glömma bort språken och deras betydelse eller mening. Haparanda är Sveriges mest finska stad, medan Torneå i dag är enbart finskspråkigt, trots att människorna har studerat svenska. Kunskaperna i svenska är inte så bra som de kunde vara, fast det finns människor också där som använder svenska i tal och skrift. Relationen mellan svenska och finska samt meänkieli³ är intressant och också viktig. Språket är en viktig faktor i transnationalismen men också i identitetskonstruktionen.

Språk är en av de markörer, som också används som identitetssymboler. 60–70 % av invånarna i Haparanda talar eller förstår finska eller meänkieli. Även idag flyttar finsktalande människor, som vill flytta nära hemlandet och bo i ett finskt område, både från Finland och som returemigranter från södra Sverige till Haparanda.

Finska och meänkieli blev officiella språk i Tornedalen den 1.4.2000. Man får använda dessa språk hos myndigheter och man har rätta att gå i skola och få vård på dessa språk. Men det officiella sociala rummet i Haparanda är nästan

³ Jag gör nu här ingen skillnad mellan finska och meänkieli, fast de är olika språk enligt den svenska lagstiftningen.

enbart svenskspråkig. Trots den officiella statusen är meänkieli hotat eftersom assimilationen har gått så fort. (Vaattovaara 200:57; Ruotsala 2017:272–276.) Språkbytet tycks fortsätta till svenskans fördel trots alla ansträngningar. Det finns också människor som ännu tycker att meänkieli är blandsvenska, och inte ett eget språk, men andra gör skillnad mellan de olika språken. Meänkielis och finskans status och framtid är litet ifrågasatta. Skolverket och arbetstagarna har mycket att göra för arbetet med språket, även om en avhandling som granskades våren 2017 visar att finskan gått om svenskan bland ungdomarna i Haparanda. Kodväxling som språkpraktik kan ses också här. (Kolu 2017:passim.)

Det finns människor i Haparanda som är tvåspråkiga, men det finns också människor som lätt byter till svenska och i alla fall talar svenska i offentligheten. Det gör meänkielimänniskor ofta. De ser inte någon framtid för språket. Även i skolan har den aktiva användningen minskat trots att den nyaste statistiken visar att finskan/meäkieli är i majoritet i vissa skolor. Experter säger att meänkielis och finskans låga status har historiska skäl och att människorna är för blyga för att tala det. Tidigare vågade man inte använda det och äldre generationer har varit tvungna att dölja sitt språk, meänkieli eller finska. Man sade, att man måste tala svenska för att man bor i Sverige. Jag citerar en informant: ”Många argument förs fram till att finskan tappat terräng, men enligt mig finns i bakgrunden det att man i Tornedalen fortfarande skäms för att vara en del av finskheten. Språket har ingen status.”⁴

Enligt mina informanter tycks meänkieli försvinna i framtiden, trots dess officiella status, för det har inte samma framtid som regionalt språk som finskan eller svenskan. En av mina informanter – han är förresten trespråkig – säger att meänkielis status och framtid är svag, för barn studerar det bara som ett främmande språk, inte som sitt modersmål. Enligt honom är dess enda uppgift att kommunicera en regional identifikation med Tornedalen. Många av mina meänkielitalande informanter såg inte

heller meänkielis framtid som positiv emedan språket inte överförs naturligt från en generation till annan: Enligt en annan informant, som sade, att ”jag tror dessvärre att meänkieli på sikt kommer att försvinna. Den största anledningen tror jag är den är att språket inte är gångbart i så stor geografisk utsträckning och inte heller akademiskt. Användningsområdet är alldeles för begränsat för att få genomslag tyvärr.”⁵ Han ville dock att meänkieli skulle ha möjligheter i framtiden. Han talade finska med sina barn, och fast de bodde i Sverige, gick de i skola i Finland. Han hade lärt sig meänkieli hemma.

Om identiteter

Lokalbefolkningen drar nytta av gränsområdet i sin vardag, men detta område används även symboliskt på olika sätt. Det kan man se i namnen på offentliga och administrativa byggnader eller i företagsnamn där man använt båda språken. I Torneå har man byggt Gränsgården som innefattar stadsbiblioteket och Aines konstmuseum. Dessutom har ett köpcentrum uppförts med det tvåspråkiga namnet, Rajalla–På gränsen. I Haparanda kan man inta en bit mat på Gräns Grill & Pizza, besöka lässmedsbutiken Gränslås och använda föreningen Gränsföretagarnas tjänster. Dessutom marknadsför Haparanda stadsbibliotek sig som det gränslösa stadsbiblioteket i Haparanda. Begreppet ”gränslösa upplevelser i regionen” används i marknadsföringen inom turistnäringen. Städernas gemensamma turistbyrå använder i sin reklam stadsbenämningen TornioHaparanda på finska och HaparandaTornio på svenska. Det finns också andra liknande exempel. Det främmande språket kan användas som resurss.

Trots den långa gemensamma historien, kulturen och språket, extensiva transnationella kontakter och aktiviteter över gränsen – eller den gemensamma tornedalska identiteten, identifierar sig människor trots allt med sitt eget nationella samhälle. Två nationella narrativ, det finska och det svenska, har skapat en ordning, vilken man tänker är naturlig i både Torneå och

⁴ Monenlaisia argumenttejä esitethään siittä, miksi se suomi on jäänyt pois, mutta taustala on minun mielestä se, että Tornionlaaksossa vieläki hävethään sitä, että olhaan osa suomalaisuutta. Kielelä ei ole statusta.”

⁵ Originalcitrat var på svenska

Haparanda.(Prokkola 2005:177.) Men det finns i dag också andra opinionier. De som går över gränsen många gånger dagligen, ser nästan inte alls gränsen. Den blir osynlig – t.ex för dem som går i skolan eller jobbar i det andra landet. Det skulle vara intressant att undersöka identiteten om några år, för det finns då människor som har vänner och skolkamrater i ett annat land – de har gått i samma skola eller sportklubb. Finns det då några skillnader eller inte? Boendet vid gränsen för med sig ett eget elixir till lokalbefolkningens liv och vardag, även om ”man inte fattar det till vardags”, som en av mina informanter sade. En annan intervjuad person sade att man knappt märker gränsen längre, gränsen har blivit osynlig. En informant bosatt i Sverige sade att hennes fosterland i alla fall var Finland, men att hon är tornedaling. ”Den [Tornedalen] sträcker sig över älven från ena sidan till den andra och man talar tornedalsfinska, meänkieli. Jag är ju en tornedaling. (-- --) Man kommer inte ifrån sina rötter.” Gränsälven förenar, den skiljer inte.

Men en ständig identitetsförhandling pågår just här i gränsområdet. Det är svårt att säga något slutgiltigt om identiteten, för den är situationell. Förutom språket är också naturen en viktig del av människans identitet. Till exempel just farleden, älven och dess landskap och resurser, är viktiga. Älven som gränsälv är viktig i synnerhet för män. Män poängerar naturen och dess aktiviteter i sin identitet. En del har sökt sig till älven under sommarlovet eller är återinvandrare. Det verkar som att språket i sig – eller bakgrunden i finska eller meänkieli - inte färdigheten att tala språket, är viktiga ingredienser i identiteten, inte etniciteten eller nationaliteten. Skillnader och samhörigheter skapas med hjälp av språket.

Gränsen har betonat ekonomiska, sociala och kulturella relationer i Tornedalen, men nu kan man också leka med gränsen. Till exempel en informant som flyttade dit från Stockholm och han sade att det var just gränsen som fick honom att flytta dit. Gränsen, som är exotisk, och dess resurser var viktiga för honom. Han skulle ha fått arbete också i Stockholm, men

det var för alldagligt! För honom var gränsen viktig, en resurs, fast i arbetet gör han gränsen osynligare.

Gränsen finns ännu, fast den inte alltid syns i regionauternas liv – om man inte talar om hösten 2015 och den följande vinterns händelser. De erfarenheter man har rörande månglokaltet, kan indelas enligt generationer, vilket jag har redan hävdad. Den yngre generationens erfarenheter om gränsen och transnationalism hör till nutidens vardagliga rutiner, men den äldre generationens erfarenheter refererar till kriget och arbetsåren i södra Sverige, som också Eeva-Kaisa Prokkola (2005:177) har på-ängterat. Regionauternas vardag är transnational och multilokal, fast den också är multivokal och har många nyanser. Emotioner har en viktig roll i vardagen och det multivokala är också en orsak till att Haparanda är så lockande för återinvandrare, finländare från södra Sverige.

Jag vill citera en meänkelikunnig lärare, som har studerat i södra Sverige, som nu jobbar i Haparanda och bor i Sverige, är gift men en finländare och har ett barn som studerar i Helsingfors och ett som fortfarande studerar i Haparanda. Han sade kort och gott om sin identitet att: ”Då Jord spelar, och spelar på meänkieli, så rör det mig mera – det är frågan om stämningen i meänkieli.” Detta tornedalska band som spelar världsmusik, betonar språket: ”Oonhan meillä vielä kieli. Ännu har vi språket.”(Ruotsala 2015:122.)

Men hur länge spelar Jord och sjunger ”ännu har vi språket”? Vilken är framtiden för meänkieli eller för en lokal och regional identitet i Tornedalen? Vilken är språkets betydelse i identiteten? Om det finns en regional tornedalsk identitet, så hur viktigt är språket i denna? Hur viktigt är språket slutligen för identiteten – och vad händer om språket försvinner i framtiden? Det är frågor som är viktiga båda för tornedalingarna och forskarna. Regional identifikation kan uppstå också utan språk, så hur viktig är meänkieli/finska för en tornedalsk identitet eller vad som finns kvar av den? Det diskuteras mycket om språket och om att

kunna språket, för med språket kan man också synliggöra eller osynliggöra gränsen. Det finns vissa människor, som vill hålla fast vid att identiteten och språket hör ihop, men det finns tornedalningar som är slutna i det svenska språket (fi. ummikko), dvs. de kan bara svenska, men tycker fortsättningsvis att meänkieli eller finska är en viktig del av deras kulturarv och historia, fastän de inte mera kan använda språket. Och de vill höra till denna minoritet utan att kunna språket (alltså de upprätthåller en regional identifikation). En del av de som talar meänkieli eller finska vill å andra sidan behålla minoritetsstatusen bara för dem som kan minoritetsspråket. Man diskuterar ivrigt dessa saker.

Gränsen synliggörs och osynliggörs. Men till slut vill jag nämna ett exempel som borde osynliggöra gränsen, nämligen flaggan för ”vårt land”, Meänmaa på meänkieli eller på finska, dvs. Meänmaan flaku. Flaggan invigdes

15.7.2007 och men den vill man symboliskt för- ena Tornedalen, som delades i två efter finska kriget år 1809. Färgerna är hämtade från Sveriges och Finlands flaggor. Färgerna i trikoloren representerar också ”den klargula solen”, ”den vintervita nejden” eller ”en snövit älv” och ”den sommarblåa himlen”, för man kan inte dela dem. Tornedalsflaggans dag infaller den 15 juli och sedan 2015 finns den införd i Svenska Akademiens kalender som Tornedalingarnas dag. (Se: Meänmaalle juhlapäivä ja lipulle mallisuoja.) Också i år firades dagen och flaggan har blivit mer känd både i Sverige och i Finland längs Torneälven.

** jag vill tacka Nina Edgren-Henrichson från SLS, som korrigerat språket för mitt föredrag och Anna-Maria Åström, som har redigerat texten.*

KÄLLOR OCH LITTERATUR

ARKIVMATERIAL

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkisto, TYKL-arkivet

samt material från fältarbete i skribentens ägo

Bladh, Gabriel & Kuvaja, Christer 2006: Yhdestä valtakunnasta kahdeksi kansallisvaltioksi. – GunnarBladh & Christer Kuvaja (red.): Kahden puolen pohjanlahtea 1. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle, 12–51. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Häkli, Jouni 2009: Boundaries of Trust: Building a Transnational Space in Haparanda-Tornio. – Jouni Häkli & Claudio Minca (eds.): Social Capital and Urban Networks of Trust, 205–231. Ashgate, London.

Kolu, Jaana 2017: ”Me ollaan mukana tässä experimentissä”. Lingvistiska resurser och språkpraktiker i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors. Jyväskylän, Jyväskylän yliopisto.

Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2008: Identiteettipoliittista rajankäyntiä: muistot evakko- ja sotalasten paikkatun- teen rakentajina. Terra 120: 3, 169–182.

Lapin Liitto 2008: Lapin luovan toimialan strategia 2008–2013. Lapin liitto, Rovaniemi.

NÄTSIDOR

FaceBook-gruppen Tornio/Haaparanta Kuvat - Haparanda/Torneå Foton, <https://www.facebook.com/groups/1462441697391754/>

Lassinantti, Ragnar 1979: Soon valehtelematon tosi, Tornedalica nr 27. Tornedalica, Haparanda

Lähteenmäki, Maria 2004: Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Löfgren, Orvar 2008: Regionauts: The Transformation of Cross-Border Regions in Scandinavia. European Urban and Regional Studies 15:3, 195–209.

Marcus, Georg E. 1986: Contemporary problem of ethnography in the modern world system. – James Clifford & Georg E. Marcus (eds.): Writing Culture, 165–193. University of California Press, Berkeley.

Massey, Doreen 2003: Paikan käsitteellistäminen. - Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.): Erilaisuus, 51–84. Vastapaino, Tampere.

Meänmaalle juhlapäivä ja lipulle mallisuoja. <https://yle.fi/uutiset/3-6870850>.

- Mokka, Roope et al. 2009: Talsinki-Hellinna. Demos, Helsinki.
- O'Dell, Tom 2003: Öresund and the Regionauts. *European Studies* 19, 31–53.
- O'Dell, Tom 2010: Regionauternas ankomst. Rutinmässig rörlighet och hemkänslor. - Orvar Löfgren & Fredrik Nilsson (red.): *Regionauterna – Öresundsregionen från vision till vardag*, 49–66. Makadam, Göteborg & Stockholm.
- Paasi, Anssi & Prokkola, Eeva-Kaisa 2010: Territorial dynamics, cross-border work and everyday life in the Finnish-Swedish border area. *Space and Polity* Vol 15, 13–29.
- Prokkola, Eeva-Kaisa 2005: Torniolaakso arjen paikkana – kertomuksia Suomen ja Ruotsin rajalta. *Terra* 117:3, 177–188.
- Rolshoven, Johanna 2007: The Temptations of the Provisional. *Multilocality as a Way of Life*. *Ethnologia Europaea* 37:1–2, 17–25.
- Rolshoven, Johanna 2008: Kultur-Bewegungen: Multilokalität als Lebensweise in der Spätmoderne. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LXIII: 112.
- Runtti, Susanna 1994: Naapuriin evakkoon. *Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto*, Helsinki.
- Ruotsala, Helena 2009: From Crime to Cultural Heritage. *Cross-border Activities and Relationships in the Tornio River Valley*. *Anthropological Journal of European Cultures* Vol 18 (1), 20–49.
- Ruotsala, Helena 2010: ”On se muutaki ku Ikea”. Yli-rajaisen käytänteiden ja kulttuuriperinnön jäljillä Tornio-Haaparannan kaksoiskaupungissa. - Torniolaakson vuosikirja 2008–2010, 396–414. Torniolaakson Neuvosto & Torniolaakson maakuntamuseo, Haparanda & Tornio.
- Ruotsala, Helena 2015: ”Oonhan meilä vielä kieli”. Onko meänkieli aineetonta kulttuuriperintöä Tornionlaaksossa? – *Kotiseutuliiton vuosikirja* 2016. 117–123. Kotiseutuliitto, Helsinki.
- Ruotsala, Helena 2017: Meänkieli herättää tunteita – mistä kentän kielivalinnat kertovat. – Outi Fingerroos et al. (red.) *Yhteiskuntaetnologia*, 265–287. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Talve, Ilmar 1979: *Suomen kansankulttuuri*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Teerijoki, Ilkka 2008: *Tornion historia 2, 1808–1918*. Tornion kaupunki, Tornio.
- Vaattovaara, Johanna 2009: Meän tapa puhua. *Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Vertovec, Steven 2009: *Transnationalism*. Roudledge, London.